

Хорхе Луис Борхес:

ПРЕВОДИОЦИ ХИЉАДУ И ЈЕДНЕ НОЋИ

(*Мостови* 189-190/2021, 163–186)

1. КАПЕТАН БАРТОН

У Трсту 1872. године, у палати с влажним киповима и лошим санитарним инсталацијама, господин чија се животна прича могла читати кроз један афрички ожилјак на лицу – био је то капетан Ричард Френсис Бартон, енглески конзул – започињао је рад на чувеном преводу дела *Kitāb elf leyla wa leyla*, књиге коју су и Ромеји називали *Хиљаду и једна ноћ*. Један од потајних циљева његовог рада био је да сатре другог једног господина (такође с мрком маварском брадом, такође препланулог), који је у Енглеској саставио огроман речник и умро много пре него што ће га Бартон уништити. То је био Едвард Лејн, оријенталиста од главе до пете, аутор веома опрезне преводне верзије *Хиљаду и једне ноћи*, која је истиснула другу, Галанову. Лејн је преводио против Галана, Бартон против Лејна; да бисмо схватили Бартона, морамо разумети ту династију засновану на међусобном непријатељству.

Почећу од њеног родоначелника. Познато је да је Жан Антоан Галан био француски арабиста који је из Истанбула донео једну стрпљиво сакупљану нумизматичку збирку, монографију о распрострањености кафе и један арапски примерак *Ноћи* с додатком добијеним од једног маронита, приповедачки ништа мање надахнутим од Шехрезадиног. Овом загонетном помоћнику (чије име не желим да пренебрегнем, наводно се звао Хана) дугујемо неке од главних прича, које оригинал не познаје: ону о Аладину, о четрдесет разбојника, о принцу Ахмеду и цинској принцези Пери Бану, о будном спавачу Абулхасану, ону о ноћним авантурама Харуна ел Рашида, и ону о двома сестрама које завиде најмлађој сестри. Већ само набрајање ових имена довољно је да покаже да Галан успоставља канон што укључује приче које ће време учинити незаобилазним и које се будући преводиоци – његови непријатељи – не би усудили да изоставе. Постоји још једна непобитна чињеница. Најпознатије и најсрећније похвале *Хиљаду и једној ноћи* – Колрицова, она Томаса де Квинсија, Стендалова, Тенисонова, Едгара Алана Поа, Њуменова – дошле су од читалаца Галановог превода. Прошло је две стотине година и урађено десет бољих превода, али човек Европе или Америке који мисли на *Хиљаду и једну ноћ* увек мисли на тај први превод. Епитет *хиљадуједноноћни*¹ нема никакве везе с ученом раскалашношћу Бартона или Мардриса, а сав је од драгуља и чаролија Антоана Галана.

Реч за реч, Галанова верзија најгора је међу свим преводима, најпреварнија и најслабија, али је била најчитанија. Они који су је заволели, били су срећни и задивљени. Галаново познавање Оријента, које нам се данас чини шкртим, заслепило је свакога ко је ушмркивао бурмут и смишљао трагедију у пет чинова. Дванаест изузетних свезака појавило се од 1707. до 1717. године, дванаест томова прочитаних безброј пута и преведених на различите језике, укључујући хинди и арапски. Ми, пуки анахрони читаоци двадесетог века, у њима осећамо слаткоћу осамнаестог столећа, а не избледелу оријенталну арому која им је пре две стотине година придала иновативност и донела славу. Нико није крив за то неслагање, а најмање Галан. Понекад вас промене у језику вређају. У предговору немачком преводу *Хиљаду и једне ноћи*, доктор Вајл наводи да се трговци у Галановом преводу, сваки пут када их околности присиле да

¹ Уз новостворени придев *milyunaochesco*, који се, како се и види, дао једноставно превести, овде је после дужег премишљања напуштен покушај да се супституише ауторово поигравање, у загради, с још две *ad hoc* створене сложенице – *milyunaochero* и *milyunaocturno*, за које Борхес, наима, каже: „прва пати од међујезичког сливања, а друга од разливања“. – *Прим. прев.*

зађу у пустињу, неопростиво наоружавају „торбом датуља“. Могло би се тврдити да је до 1710. и само спомињање датуља било довољно да се слика путне торбе сасвим сметне с ума, али је то било непотребно, јер је у то доба *valise* била једна врста путничких бисага.

Било је и друкчијих напада. У једном лакоисленом панегирику који је преживео у његовим *Изабраним фрагментима* из 1921, Андре Жид осуђује преводилачку слободу Антоана Галана да би истовремено (с искреношћу која далеко превазилази његов углед) похвалио дословност Мардрисовог превода, мада је овај исто онолико у духу *fin de siècle* колико је Галанов превод у духу осамнаестог века, при чему је и далеко мање веродостојан.

Галанове резерве су овосветске нарави; оне извиру из пристожности, а не из моралности. Преписујем неколико редова с треће стране његових *Ноћи: Il allia droit a l'appartement de cette princesse, qui, ne s'attendant pas a le revoir, avait reçu dans son lit un des derniers officiers de sa maison.*² Бартон прецизно одређује тог магловитог слугу – службеника, *officier* – речима: *црни кувар одвратног изгледа који вођа на ужеглу масноћу и гареж*. Обојица одступају од изворника, али на различите начине: изворник је мање свечан од Галана, али и мање сочан од Бартона. (Ефекат пристожности: у контексту Галановог одмереног приповедања, већ *recevoir dans son lit*, примити у свој кревет, носи извесну грубост.)

Деведесет година после смрти Антоана Галана рођен је друкчији преводилац *Ноћи* – Едвард Лејн. Сви његови биографи одреда понављају да је био син доктора Теофилуса Лејна, свештеника који је уживао приходе од имања у Херифорду. Тај породични податак (и ужасни Облик који призива) можда је довољан.³ Пет студијских година провео је арабизовани Лејн у Каиру живећи „готово искључиво међу муслиманима, говорећи и слушајући њихов језик и придржавајући се с највећом пажњом њихових обичаја, а они су га прихватили као себи равног“. Међутим, ни дуге египатске ноћи, ни раскошне количине црне кафе са семенкама кардамона, ни честе књижевне расправе с докторима права, ни високоцењени муслински турбан, ни једење прстима, нису успели да потисну његову британску суздржаност, деликатну суштинску усамљеност господара света. Отуда његова веома учена верзија *Ноћи* представља (или изгледа као да представља) сушту енциклопедију околишног говора. Изворник није професионално бесраман; Галан исправља повремене непристојности сматрајући их знаком лошег укуса, док их Лејн лови и прогони попут инквизитора. Његова честитост

² Отишао је право у стан ове принцезе, која је, не очекујући да ће га поново видети, примила у своју постељу једног од најнижих слугу из свога дома.

³ У изворнику стоји: „Ese dato genésico (y la terrible Forma que evoca) es tal vez suficiente.“ На први поглед остаје загонетка и зашто је почетно слово носеће именице у загради велико, и шта је ту уопште ужасно. Иначе скрупулозан енглески превод на том месту додаје непрозирну колоквијалну фразу „of holy cow“ („and the terrible Form of holy cow that it evokes“), уносећи додатну забуну за далеког читаоца. Ко зна Борхеса могао би помислити да он због свештеничког статуса Лејновог оца, са *terrible Forma* алудира на распетог Христа, или пак на старозаветног Бога, који је страхан. Немачки превод за то *Forma* увиђавно бира платонистички појам *Eidos* – Идеја. Мој стари знанац Улрих Марцолф (Ulrich Marzolph), оријенталиста из гетингенског института за проучавање бајки *Enzyklopädie des Märchens*, коаутор *Енциклопедије 1001 ноћи* (и, као и ја, преводилац Нефзавијевог *Мирисног врта љубавне сласти*, дела из 14. века којем је управо Бартонов дрско неверни превод донео надимак *арапска Камасутра*), предложио је за ту реченицу – имајући у виду да је Лејнов отац био и официр – овакав превод: „Тај датум рођења (и ужасна Идеја на коју подсећа) можда је довољан.“ Наиме, Галан је умро 1715. године, а Борхес каже да се Лејн родио 90 година по Галановој смрти, што није сасвим тачно, јер је Лејн рођен 1801. Рачунајући, дакле, да се овај родио 1805, у ономе „y la terrible Forma que evoca“ писац је могао алудирати на језиво крвопролиће Наполеонових ратова, које је започело код Аустерлица 1805. – *Прим. прев.*

не мири се са прећуткивањем: он више воли узнемирену хор ноту у напетом молу који мрмља овакве ствари: *Прескачем епизоду заиста вредну покуде; изостављам одбојно објашњење; стих који следи сувише је бестидан да би био преведен; принуђен сам да изоставим још једну анегдоту; одавде на надаље читав низ описа изостављен је; овде следи прича о робу Бухајту⁴ потпуно неприкладна за превод.* Ово сакаћење не искључује усмрћивање: неке су приче изостављене у целини „јер се не могу прочистити а да се потпуно не униште“. Његово одговорно и доследно одбацивање не изгледа ми нелогично – оно што осуђујем је пуритански изговор. Лејн је виртуоз подметања, он је несумњиви претеча најбизарнијих израза холивудске стидљивости⁵. Износим неколико примера из својих бележака. У 391. ноћи неки рибар односи рибу на дар цару над царевима, а на владарево питање да ли је риба мужјак или женка рибар одговара да је двополна. Лејну полази за руком да ублажи овај неприлични разговор преводечи како цар жели да зна које је риба врсте, а домишљати рибар одговара да је то мешанац. У 217. ноћи прича се о неком цару који има две жене, па је једну ноћ проводио с једном а следећу с другом, тако да су све троје били срећни и задовољни. Лејн тумачи монархову срећу говорећи да се он „непристрасно“ односио према својим женама... Један од разлога за такав Лејнов поступак је то што је он своје дело наменио за мирно читање уз салонски сточић и одмерену конверзацију.

И најпосреднија, успутна алузија на тело била је довољна да Лејн заборави на поштење и потоне у замумуљене и забашурујуће формулације. То му је једина мана. Када није суочен с овим особеним искушењем, Лејнова веродостојност је вредна дивљења. Лишен задњих намера, Лејн је уживао ваљану предност. Није се трудио да истиче варварски колорит *Ноћи* попут капетана Бартона, нити га је запостављао и ублажавао како је чинио Галан. Овај потоњи кротио је Арапе да се не би непоправљиво истицали у Паризу; Лејн поступа до ситница по арапски.⁶ Онај није марио за буквалну тачност; Лејн правда своје тумачење сваке сумњиве речи. Галан се позивао на један невиђени рукопис и једног покојног маронита; Лејн педантно наводи издање и страницу. Онај се није мучио око подбележака; Лејн исписује грдно хрпу појашњења која, кад се скупе и среде, чине самосталну додатну књигу. Разликовати се: то је била норма коју му је наметнуо претходник. Лејн је се придржава – довољно је било да не сажима изворник.

Прелепа дискусија између Њумена и Арнолда која се водила 1861–1862. (вреднија памћења од људи који су је водили) подробно је претресла врлине и мане два основна начина превођења. Њумен је у њој оправдавао дословно превођење, задржавајући све вербалне особености изворника, док је Арнолд заступао немилосрдно уклањање детаља који су одвлачили или задржавали пажњу. Други поступак

⁴ Прича о евнуху Бухајту (Буһајт = Срећко) налази се у Бартоновој верзији и у већини раних арапских редакција *1001 ноћи*. – Прим. прев.

⁵ Филмске стидљивости у Холивуду одавно више нема, али друго је време било кад је Борхес писао овај есеј – устрептали љубавници тада су лебдели у заносу око мистично-романтичног пољупца. – Прим. прев.

⁶ Овде у изворнику стоји „Lane es minuciosamente agareno.“ Енглески превод пренео је то речима „Lane is at great pains to be an authentic descendant of Nagar.“, тумачећи *agareno* везивањем за Агару, Сарину слушкињу и Аврамову суложницу-иночу, а мајку Јишмаелову / Исмаилову те отуда прамајку свих Арапа (*Постање* 16, 1). Превод Кринке Видаковић-Петров (*Мостови*, 71/1987), испољио је извесну осетљивост за стил аутора, али пати од непребројних материјалних грешака. Од њега сам пошао и најбоља његова решења настојао да препознам и сачувам, ослањајући се пре свега на шпански оригинал, уз енглески (Esther Allen et al., ed. Eliot Weinberger) и немачки превод (Karl August Horst & Gisbert Haefs). У споменутом једином досадашњем српском преводу на овом месту се нуди архаични придев / прилог *агарјански* (не без оправдања, мада с једним излишним „и“: *агарцијански*). Агарјани су, заправо, неверници са становишта хришћана и, када је реч о Лејновом животу, то су ван сваке сумње Арапи. – Прим. прев.

обезбеђује пријатан утисак уједначености и озбиљности, први – стални прилив ситних изненађења. Оба поступка су мање важна од преводиоца и његових књижевних навика. Преводити *дух* тако је голема и сабласна намера да се врло лако може показати као безопасна; преводити *слово* захтева тако екстравагантну прецизност да нема бојазни да би се то икада могло пробати. Озбиљније од ових бесконачно далеких циљева јесте очување или потискивање извесних детаља; озбиљнији од ових склоности и превида је синтаксички ток. Лејнова синтакса је лака и мирна, као што приличи отменом салону. Многи су у његовом речнику кудили мноштво латинских израза које не може спасти никаква вештина скраћивања. Он је и немаран – на прву страницу свог превода ставља придев *романтичан*, што би у устима брадатог муслимана из дванаестог века била нека врста футуристичког исказа. Недостатак овакве сензибилности понекад му иде наруку, јер га наводи на уметање веома обичних речи у отмени контекст, што даје успеле ефекте и мимо његове воље. Најбољи пример овакве сарадње међу разноврсним речима вероватно је овај који преносим: *And in this palace is the last information respecting lords collected in dust.*⁷ Други пример може бити ова инвокација: *У име Живога који не зна за смрт нити може умрети, у име Онога коме припадају слава и безвременост.* Код Бартонa – повремено претече увек чудесног Мардриса – ја бих посумњао у тако успешне оријенталне формуле; код Лејна су оне тако оскудне да морам претпоставити да су нехотичне, што значи аутентичне.

Скандалозна опрезност Галановог и Лејновог превода била је повод за низ шала које је уобичајено понављати. Ни ја се нисам либио тог обичаја. Познато је да су оба преводиоца остала дужна оном несрећнику који је видео Ноћ Судбине⁸ па је псовао речником тринаестовековског ђубретара када га је преварио неки дервиш подвргавши га поступцима својственим Содоми. Врло је познато да су и Галан и Лејн дезинфиковали *Хиљаду и једну ноћ*.

Клеветници тврде да тај поступак поништава или нарушава добру наивност оригинала. Ту греше: *Књига о Хиљаду и једној ноћи* није (морално) наивна; она представља прилагођавање древних прича народском или ниском укусу каирског средњег сталежа. Осим у поучним причама о *Синдбаду*, бестидност *Хиљаду и једне ноћи* нема никакве везе са слободом рајске државе. То су све угађања преписивача: циљ прича је да изазову громки смех, а њени јунаци редовно су амали, просјаци и евнуси. Древне љубавне приче из ове збирке, оне које се односе на збивања у пустињи или градовима Арабије, нису бесрамне, као што такви ни иначе нису производи преисламске књижевности. Оне су страсне и тужне, а један од њихових омиљених мотива јесте смрт од љубави, та смрт коју су улеме приликом једне расправе прогласиле ништа мање светом од смрти мученика који се жртвује за веру... Ако прихватимо тај аргумент, Галанова и Лејнова стидљивост може нам изгледати као обнављање једне првобитне редакције.

Знам за једну бољу одбрану. Избегавати еротичне сцене оригинала није грех који Господ не прашта кад је тежиште на истицању чудесне атмосфере. Изићи пред читаоце с новим Декамероном комерцијални је подухват налик на многе друге; пружити им дела као што су *Ancient Mariner*⁹ или *Bateau ivre*¹⁰ сасвим је друга ствар. Литман примећује да је *Хиљаду и једна ноћ*, изнад свега, збирка чудесних пустоловина. Опште усађивање овог мишљења у сваки ум Запада, Галаново је дело. То не би требало

⁷ *А у овој палати су последње информације о господарима сакупљене у праишени.* Или, слободније: *А у овој палати је, сакупљено у праишени, последње што сазнајемо о владарима.*

⁸ Према исламском учењу то је једна од десет последњих ноћи месеца рамазана, узвишена ноћ предаје Курана, ноћ божанског усуда, Ноћ Моћи, итд. (*Куран*, 97, 1–5). – *Прим. прев.*

⁹ *Песма о старом морнару* Семјуела Колрица, објављена 1798. године. – *Прим. прев.*

¹⁰ *Пијани брод* је чувена поема Артура Рембоа из 1871. – *Прим. прев.*

да буде под сумњом. Мање срећни од нас, Арапи кажу да ту налазе мало оригиналног: њима су познати сви ти људи, обичаји, талисмани, пустиње и демони које нама откривају ове приче.

*

На једном месту у свом делу Рафаел Кансинос Асенс куне се да може поздравити звезде на четрнаест класичних и савремених језика. Бартон је сањао на седамнаест језика, а каже да је владао с тридесет и пет: семитских, дравидских, индоевропских, етиопских... То богатство не исцрпљује све што њега дефинише: ово његово својство у складу је са осталим, не мање претераним. Нико није био мање подобан за понављано *хјудибраско* ругање¹¹ учењацима који су у стању да не кажу апсолутно ништа, и то на разним језицима: Бартон је био неко ко је и те како имао шта да каже, а седамдесет и два тома његових дела и дан-данас то казују. Истичем неке наслове онако како ми се нижу у сећању: *Гоа и Плаве планине*, 1851; *Систем вежби с бајонетом*, 1853; *Лично виђење ходочашића у Медину*, 1855; *Језерски предели Екваторијалне Африке*¹², 1860; *Град светаца*, 1861; *Истраживање бразилских висоравни*, 1869; *О једном хермафродиту са Зеленортских острва*, 1869; *Писма с парагвајских бојишта*, 1870; *Последња Туле или једно лето на Исланду*, 1875; *До Златне обале у потрази за златом*, 1883; *Књига о мачу* (први том), 1884; *Нефзавијев мирисни врт* – постхумно издање које је лејди Бартон предала ватри заједно са *Збирком епиграма надахнутих Пријаном*. Кроз овај списак може се назрети писац: енглески капетан који је страсно волео географију и безбројне начине мушког живљења који су знани човечанству. Нећу да оцрњујем успомену на њега поредећи га с Мораном, господином билингвалним и несклоним кретању, који се до бесвести вози горе-доле лифтовима у вечито истом међународном хотелу и поштује призор великог путничког ковчега...¹³ Прерушен у Авганистанца, Бартон је ходочастио свете градове Арабије: молио је Господа да његове кости, кожу, болно месо и крв не преда Ватри Гнева и Правде; његове усне, исушене *самумом*, оставиле су пољубац на небеском камену који се обожава у Каби. Та авантура је славна – евентуална гласина да је необрезани човек, један *назаретанин*, оскрнавио светилиште значила би његову сигурну смрт. Пре тога, одевен у дервишке хаљине, Бартон је у Каиру упражњавао медицину, допуњујући терапију применом опсенарства и магије да би стекао поверење болесника. Око 1858. био је на челу неке експедиције која је ишла у потрагу за тајним изворима Нила, подухват који га је одвео до открића језера Тангањика. Том приликом оболео је од страшне грознице. Године 1855. Сомалци су га погодили копљем које је прошло кроз оба његова образа. (Бартон је био дошао из Харара, града у који је Европљанима био забрањен приступ, у унутрашњости Абисиније.) Девет година касније искусио је застрашујуће гостопримство церемонијалних људождера у Дахомеју; по повратку су кружиле гласине (које је Бартон можда сам измислио, јер је свакако охрабривао њихово ширење) да је „окусио неке чудне врсте меса“ – као онај Шекспиров конзул који није бирао шта ће јести¹⁴. Јевреји, демократија, британски

¹¹ Алузија на чувену сатиричну поему Самјуела Батлера чији је јунак препобожни витез луталица сер Х(ј)удибрас. – *Прим. прев.*

¹² Неки од наслова су губили понешто у путу, нарочито ова два: *Personal Narrative of a Pilgrimage to El-Medinah and Meccah* и *The Lake Regions of Central Equatorial Africa*. – *Прим. прев.*

¹³ Нејасно, могуће је да се односи на Пола Морана, који је дуго становао на Тргу Конкорд у луксузном париском хотелу Де Кријон, идентичном с оближњим хотелом Де ла Марин. – *Прим. прев.*

¹⁴ Овде алудирам на Марка Антонија, ког Цезар призива речима:

... on the Alps,
It is reported, thou didst eat strange flesh
Which some did die to look on...

Форин офис и хришћанство били су му најомраженије ствари; лорд Бајрон и ислам, најпоштованије. Усамљенички посао писања претворио је у нешто разноврсно и вредно: почињао би да пише зором у пространом салону с једанаест столова; на сваком се налазио материјал за једну књигу – а на понеком свеж јасмин у чаши воде. Побудио је више гласовитих пријатељстава и љубави: међу првима довољно је споменути Свинберна, који му је посветио другу серију *Poems and Ballads – in recognition of a friendship which I must count among the highest honours of my life*¹⁵ – и ожалио његову смрт у многим строфама. Као човеку од речи и дела Бартону би пристајала похвала из Ел Мутенебијевог *Дивана*:

*Коњ, и ноћ, и пустиња познају мене,
и гост, и мач, и хартија и перо.*

Приметиће се да, почев од људождера-аматера до успаваног полиглота, нисам изоставио оне ликове Ричарда Бартона које с несмањеним жаром можемо назвати легендарним. Разлог је јасан: Бартон из легенде о Бартону је преводилац *Хиљаду и једне ноћи*. Било је тренутака кад сам био уверен да се коренита разлика између поезије и прозе крије у потпуно различитом очекивању читаоца: прва подразумева интензитет, који потоња не подноси. Нешто слично догађа се с Бартоновим делом: оно има унапред стечени престиж с којим ниједан други арабиста није могао да се мери. Припада му привлачност забрањеног воћа. Реч је о јединственом издању ограниченом на хиљаду примерака, намењених хиљади претплатника *Бартоновог клуба* и правно заштићеном од прештампавања. (Поновно издање Ленарда Ц. Смитерса „изоставља одређене крајње неукусне пасусе за којима нико неће зажалити“; репрезентативни избор Бенета Серфа – који је, наводно, интегралан – заснива се на том прочишћеном тексту.) Усуђујем се на ову хиперболу: ишчитати *Хиљаду и једну ноћ* у сер Ричардовом преводу није мање невероватно искуство него да читате ово дело „дословно преточено с арапског и с коментарима“ Синдбада Морепловца.

Безбројни су проблеми које је Бартон решавао, али се они уз помоћ прикладне имагинације могу свести на три: оправдавање и ширење његовог угледа као арабисте; разликовање од Лејна колико год је могуће; развијање занимања британске господе деветнаестог века за писану верзију усмених муслиманских прича из тринаестог века. Први од ова три циља био је можда неспојив с трећим; други га је навео на озбиљну грешку, на коју ћу одмах указати. У *Хиљаду и једној ноћи* има на стотине дистиха и песама; Лејн (неспособан да лаже осим кад је реч о телесности) пренео их је у слободном али тачном преводу. Бартон је био песник: 1880. приватно је издао *Касиде*, еволуционистичку рапсодију коју је лејди Бартон одувек сматрала знатно бољом од Фиццералдових *Рубаија*... Супарничково „прозаично“ решење изазвало је Бартонов презир и навело га да ове песме пренесе у енглеске риме – поступак који је био

[...у Алтима,
Прича се да си јео неко чудно месо
Од погледа на које су неки свисли...]

У овим стиховима мислим да уочавам обрнути одраз зоолошког мита о базилиску, змији чији је поглед био смртоносан. Плиније (*Историја природе*, књига осма, параграф 33) не говори ништа о посмртним моћима ове змијурине, али спој појма гледања и појма умирања (*Vedi Napoli e poi mori*) морао је утицати на Шекспира.

Базилисков поглед био је отрован; с друге стране, божанство може усмртити чистим сјајем или пуким зрачењем *мане*. Директна визија Бога неподношљива је. Мојсије покрива своје лице на гори Хорив из страха пред господњим лицем; Хаким, пророк из Хорасана, носио је четвороструки вео од беле свиле да не би ослепио људе. (Исп. *Исаија*, 6, 5; *Прва књига о царевима*, 19, 13.) – Прим. аутора.

¹⁵ Песамa и балада – у знак признања за пријатељство које увек морам убрајати међу највеће почасте у свом животу.

унапред осуђен на несрећан исход, поготово јер је кршио његово сопствено правило потпуне дословности. Штавише, слух није прошао ништа боље од логике. Можда овај катрен спада у његове најуспелије преводе:

*A night whose stars refused to run their course,
A night of those which never seem outworn:
Like Resurrection-day, of longsome length
To him that watched and waited for the morn.*^{16,17}

А сасвим је могуће да је овај најслабији:

*A sun on wand in knoll of sand she showed,
Clad in her cramoisy-hued chemisette:
Of her lips honey-dew she gave me drink,
And with her rosy cheeks quencht fire she set.*¹⁸

Споменуо сам темељну разлику између изворних слушаалаца ових прича и клуба Бартонових претплатника. Први су били скитнице, љубитељи претеривања, неписмени људи бескрајно неповерљиви према садашњости, али спремни да верују у далека чудеса; други – господа из Вест Енда, склони омаловажавању и ученим коментарима, а не громогласном смеху или ужасавању. Први су поздрављали то што је кит умирао чим би зачуо људски врисак; други су пак ценили чињеницу што има људи који заиста верују у убитачност људског гласа. Невероватне догодовштине описане у тексту – несумњиво прикладне за Кордофан или Булак, где су представљане као истините – у Енглеској су ризиковале да изгледају кудикамо овешталије. (Нико не захтева од истине да буде истинолика или непосредно очигледна: ретко би који читалац *Животописа и преписке* Карла Маркса с индигнацијом приговорио симетрији Тулеових *Contrerimes* или строгој прецизности акростиха.) Да му се претплатници не би разбежали, Бартон је почео да пише обилне фусноте које су објашњавале „обичаје муслиманског света“; тај терен Лејн је већ био заузео. Ношња, свакодневни живот, верски обреди, архитектура, историјске или куранске референце, игре, уметност, митологија – све је то већ било разјашњено у три тома неугодног претходника. Као што се могло предвидети, недостајала је само еротика. Бартон (чији је први стилски оглед био један веома личан приказ јавних кућа у Бенгалу) био је и те како способан да испуни ту празнину. Дobar пример овог истрајавања на пустој забави јесте извесна произвољна белешка у седмој књизи, у индексу духовито названа *capotes melancoliques*¹⁹. Часопис *Edinburgh Review* оптужио га је да пише за шљам; *Encyclopedia Britannica* писала је да је интегрални

¹⁶ Вреди споменути и ову варијацију на мотиве Абулбеке из Ронде и Хорхеа Манрикеа:

Where is the wight who peopled in the past
Hind-land and Sind; and there the tyrant played? – *Прим. аутора.*
[Где је несрећник који је живео у прошлости
у земљи Хинда и Синда; и тамо је тиран свирао?]

¹⁷ Ноћ чије звезде нису хтеле да иду својим путем,

Ноћ оних који никада не изгледају ороноло:
Као дан Васкрсења, дугог трајања
Њему који је гледао и чекао зору.

¹⁸ Сунце на штапићу у хрпци песка које је показала,

Обучена у своју гримизно обојену кошуљицу:
Са својих медних усана напојила ме је росом,
И својим руменим образима угасила ватру је запалила.

¹⁹ Борхес овде рачуна да ће читалац његовог есеја знати да се ово *capotes melancoliques* односи на фусноту 2 на 190. и 191. страни 7. свеске превода, где Бартон усрдно, у близу пет стотина речи и удевајући француске стихове, излаже сврху, историјат настанка, развоја и именовања кондома (франц. *capotes*, можда према називу за различна покривала за главу кроз векове), почев од истањених и осушених јагњећих црева, рибљих и мокраћних мехура, па све до тада последњег крика моде – гумених, дебљине унутрашње гуме за бицикл. – *Прим. прев.*

превод недопустив и да је Лејнов превод „и даље непревазиђен с гледишта озбиљне читалачке публике“. Нека нас сувише не огорчи ова мрачна теорија научне и документарне надмоћи што би се постигла путем прочишћавања: Бартон је тај бес распиривао.

Поред тога, минорни број варијација физичке љубави није апсорбовао сву пажњу његових коментара. Они су енциклопедијски и бунтовни, а занимљивост им је у обрнутој сразмери с њиховом неопходношћу. Тако, на пример, шеста књига (коју имам пред очима) садржи неких три стотине бележака, међу којима ваља истаћи следеће: осуду затвора и одбрану телесних и новчаних видова кажњавања; неке примере муслиманског поштовања хлеба; легенду о длакавим ногама краљице Белкисе; излагање о четири симболичке боје смрти; источњачку теорију и праксу незахвалности; обавештење да анђели воле шарце, док цини више маре за дорате; сажети приказ митологије изаткане око тајне Ноћи Моћи или Ноћи над Ноћима; осуду површности Ендрјуа Ланга; жучни напад на систем демократске владавине; списак Мухамедових имена на Земљи, у Паклу и у Рају; спомен народа Амалечана²⁰, који су стасити и дуговечни; обавештење о стидним деловима тела у муслимана, који се код мушкараца протежу од пупка до колена, а код жена од главе до пете; размишљање о томе шта значи *asa'o*²¹ међу аргентинским гаучима; упозорење на непристојности приликом „јахања“ када је *јахача* људско биће; о грандиозном пројекту укрштања павијана са женама да би се на тај начин одгајила подраса добрих пролетера. Кад наврши педесет година живота, човек носи у себи низ нагомиланих нежности, ироничних мисли, скаредности, многобројне анегдоте; Бартон је све то изручио у своје фусноте.

Основни проблем остаје. Како забавити господу деветнаестог века причама у наставцима које су настале у тринаестом веку? Стилско сиромаштво *Ноћи* добро је познато. Бартон на једном месту говори о „сувом и комерцијалном тону“ арапских прозаиста, за разлику од персијских реторичких претеривања; Литман, најновији преводилац, оптужује га што за извођење из дијалога, током пет хиљада страница које не знају за друго осим *рече* – то се понавља од почетка до краја – убацује речи попут *упита, замоли, одговори*. Бартон с љубављу врши овакве замене. Ни речник му није мање неуједначен од фуснота. Архаизми се мешају с аргоом, жаргон робијаша и морнара с техничким изразима. Он се не стиђи славне хибридизације својствене енглеском језику: не задовољава се ни Морисовим скандинавским репертоаром, ни Џонсоновим латинским, већ само везивањем и прожимањем једних и других. Његов превод обилује неологизмима и туђицама: *castrato, inconséquence, hauteur, in gloria, bagnio, langue fourrée, pundonor, vendetta, Wazir*.²² Појединачно, свака реч је тачна, али њихова употреба доводи до кривотворења. До пожељног кривотворења, јер ове лексичке варке – и друге, синтаксичке – понекад одвраћају пажњу од иначе досадног тока *Ноћи*. Бартон их распоређује: на почетку преводи озбиљно *Соломон, син Давидов (мир с обојицом!)*; касније, кад смо се већ упознали с његовим величанством, преиначује га у *Соломона Давидовића (Davidson)*. Док се код других преводилаца извесни краљ означава као „краљ Самарканда у Персији“, код њега је то „краљ Самарканда у земљи варвара“ (a King of Samarcand in Barbarian-Land); неки купац, који је за све друге „љутит“, код њега је „човек гнева“ (a man of wrath). То није све: Бартон изнова исписује – додајући низ подробен описа и физиолошких детаља – почетну

²⁰ Народ из Шамске пустиње, исконски непријатељи Јевреја. Име им можда долази од Исавовог унука Амалека, најмлађег сина Елифазовог и његове суложнице Тимне (*Постање*, 36, 12). – *Прим. прев.*

²¹ Арг. шп. *asa'o* < *asado* – печено на жару, роштиљ. – *Прим. прев.*

²² Истим редом: ит. *кастрат*, фр. *недоследност*, фр. *висина*, лат. *у слави*, ит. арх. *када*, *купка*, фр. *љубити се (с) језиком*, шп. *част*, ит. *освета*, арап. *везир*. – *Прим. прев.*

причу и крај. Тако је он 1885. започео један поступак чије ћемо крајње савршенство (или свођење на апсурд, *reductio ad absurdum*) размотрити касније код Мардриса. Енглези су одувек имали слабије развијено осећање времена од Француза: Бартонов хетерогени стил данас је мање застарео од Мардрисовог, који је чврсто везан уз своје време.

2. ДОКТОР МАРДРИС

Мардрисова судбина је парадоксална. Приписује му се *морална* заслуга што је баш он дао најверодостојнији превод *Хиљаду и једне ноћи*, књиге задивљујуће ласцивости, која је претходно вешто скривана од читалаца Галановим лепим васпитањем или Лејновом пуританском извештаченошћу. Његова бриљантна дословност, веома истакнута неприкосновеним поднасловом који гласи *Дословни и целовити превод арапског текста*, поштована је, као и надахнуће потребно да би се наслов формулисао као *Књига хиљаду ноћи и једне ноћи*. Повест овог наслова је поучна; можемо га претрести пре него што се осврнемо на Мардриса.

Ел Месудијеве *Златне ливаде и рудници драгуља* описују једну збирку под насловом *Хезар афсане*, од персијских речи чије је тачно значење *Хиљаду пустоловина*, али јој је народ дао надимак *Хиљаду ноћи*. Један други документ из десетог века, *Ел фихрист*²³, доноси почетну причу из ове збирке: о страшној заклетви краља што се сваке ноћи жени девицом којој ће ујутру бити одрубљена глава, о Шехрезадиној одлуци да му одвлачи пажњу чудесним причама све док њих двоје не претуре преко главе хиљаду ноћи и она му покаже његовог сина. За овај приповедни изум – тако супериоран над свим који су уследили а налик су на Чосерову побожну поворку или причу о епидемији Ђованија Бокача – кажу да је млађи од самог наслова и да је смишљен како би га оправдао... Било како било, првобитни број убрзо се попео с 1000 на 1001. Откуда та додатна ноћ без које се више не може, тај Кеведов – касније и Волтеров – узор подсмеха на рачун Пика де ла Мирандоле и његове *Књиге о свим стварима и још многим другим?* Литман предлаже могућност контаминације турским изразом *bin bir* који буквално значи *хиљаду и један*, а користи се у значењу *много*. Почетком 1840-их Лејн је предочио један лепши разлог: сујеверни страх од парних бројева. Истина је да пустоловине из наслова ту нису стале. Антоан Галан је 1704. одбацио понављање речи *ноћ* из изворног наслова преведећи овај у облику *Хиљаду и једна ноћ* – име које је данас познато у свим европским земљама осим у Енглеској, којој се више свиђа наслов *Арапске ноћи*. В. Х. Макнахтен, издавач калкутске редакције, објавио је ово дело 1839, али је у својој јединственој савесности наслов *Kitāb elf leyla wa leyla* превео као *Књига хиљаду ноћи и једне ноћи*. Ова правописна иновација није прошла незапажено. Џон Пејн је од 1882. почео објављивати своју *Book of the Thousand Nights and One Night*; капетан Бартон је 1885. објавио своју *Book of the Thousand Nights and a Night*; Ж. Ш. Мардрис 1899. своју *Livre des Mille Nuits et Une Nuit*.

Налазим пасус који коначно утврђује моју сумњу у веродостојност приписану овом последњем. Он се односи на доктринарну повест о Бакарном граду, која у свим верзијама обухвата крај 566. ноћи и део 578, али доктор Мардрис упућује (његов анђео чувар једини зна зашто) на ноћи 338–346. Не инсистирам; та несхватљива измена у једном идеалном календару не би смела бити разлог да траћимо своју способност да се

²³ Арап. *Kitāb al-fhrist* – Каталог, знаменита књига коју је сачинио Багдађанин Ибн Недим и тако сачувао информације о приближно десет хиљада дела и две хиљаде писаца, арапских и других. – *Прим. прев.*

запрепашћујемо. Шехрезада-Мардрис прича: *Вода је пратила четири канала укопана у поду дворане, који су љупко вијугали, а сваки канал имао је корито друкчије боје: прво је било од ружичастог порфира; друго од топаза; треће од смарагда, четврто од тиркиза; тако је вода била у бојама корита, обасјана благом светлошћу која се пробијала кроз свилене засторе преносећи мекоћу морског пејзажа на све предмете и мермерне зидове дворане.*

Као оглед из визуелне прозе у маниру *Слике Доријана Греја* прихватам (чак и поштујем) овај опис; али тај пасус, као „дословни и целовити“ превод одломка сроченог у тринаестом веку, понављам, мене бескрајно узнемирава. Разлози су вишеструки. Шехрезада без Мардриса гради опис набрајањем делова, а не њиховим садејствима; она не наводи посредне детаље као што је вода која исијава боју свога корита; она не одређује каквоћу светлости што је пропушта свила, нити у завршној слици циља на Салон акварелиста. Још једна малецка прслина: „љупко вијугање“ није арапско, већ упадљиво француско. Не знам да ли су наведени разлози задовољавајући; мени нису били довољни па сам себи приуштио залудно задовољство поређења трију немачких верзија, Вајлове, Хенингове и Литманове и двеју енглеских – Лејнове и оне од сер Ричарда Бартонa. Тако сам утврдио да оригинал ових Мардрисових десет редова гласи: *Четири канала уливала су се у фонтану начињену од мермера разних боја.*

Мардрисове интерполације нису уједначене. Понекад су срамно анахроне – као кад би изнебуха почео да расправља о повлачењу Маршанове мисије. На пример: *Владали су градом снова... Све докле је допирао поглед по хоризонтима што су се утапали у ноћ, куполе палата, терасе кућа, тихи вртови, пружали су се по бронзаном простору, а канали обасјани звездама гранали су се у хиљаду јасних кругова под сенкама брдâ док је у позадини метално море у свом хладном наручју грлило одсјај небеске ватре.* Или овај, чији галицизам није ништа мање јаван: *Величанствена таписерија прекрасних боја, спретно саткана од вуне, отворила је своје безмирисне цветове на ливади без сокова и живела вештачки живот својих шума пуних птица и животиња, затечених у свој њиховој природној лепоти и њиховим тачним облицима.* (У арапским редакцијама овде стоји: *Са стране су биле таписерије с разним птицама и зверовима извезеним у црвеном злату и белом сребру, али с очима од бисера и рубина. Ко год би их видео, није престајао да се диви.*)

Мардрис не престаје да се диви сиромаштву „оријенталног колорита“ *Хиљаду и једне ноћи*. Упорношћу достојном Сесила Б. де Мила, он је гомилао везире, пољупце, палме и месеце. У 570. ноћи наилази на ово и чита: *Стигли су до стуба од црног камена у којем је неки човек био зазидан до пазуха. Имао је два огромна крила и четири руке од којих су две биле као руке Адамових синова, а друге две као лавље шапе с гвозденим канџама. Коса на глави била му је налик на коњске репове, очи су му биле као жеравице, а на сред чела имао је треће око које је било попут ока риса.* У његовом раскошном преводу то гласи: *Једне вечери караван је стигао до стуба од црног камена уз који је ланцима било оковано неко чудовиште, од којег се могла видети само половина тела јер је друга половина била укопана у земљу. Та биста, која је израђала из тла, личила је на чудовишно створење приковано тамо пакленим силама. Било је црно и величине дебла старе, иструлеле палме без лишћа. Имало је два голема црна крила и четири руке, од којих су две биле налик на лавље шапе с канџама. Чекињаста коса, груба попут репа дивљег магарца, махнито се тресла на тој ужасној лобањи. Испод већа пламтеле су две црвене зенице, док је чело, из којег су стрчала два рога, било просечено за још једно, отворено и непомично око, из ког су севале зелене варнице као из очију тигрова или пантера.*

Нешто касније, он пише: *Бронза зидова, пламени драгуљи у куполама, отворене терасе, канали и цело море, као и сенке које су се шириле према Западу, венчавали су се*

под ноћним поветарцем и чаробним месецом. Реч чаробан за човека тринаестог века морала је бити веома прецизна одредница, а не пуки овоземаљски епитет, како га је схватао галантни лекар... Сумњам да арапски језик није способан за „дословну и целовиту“ верзију Мардрисовог пасуса, сасвим као и латински или кастиљански језик Мигела де Сервантеса.

Књига *Хиљаду и једна ноћ* обилује двама поступцима: једним, чисто формалним, римованом прозом; други се састоји од моралних поука. Први, који су задржали Бартон и Литман, поклапа се с приповедачевим тренуцима ганутости што је побуђују пријатни ликови, дворови, вртови, магијске чини, спомињање божанства, сунчеви заласци, битке, свитања, почеци и завршеци прича. Мардрис их, можда из самилости, изоставља. Други поступак захтева две вештине: величанствено комбиновање апстрактних речи и бестидно нуђење општих места. Мардрис није умео ни једно ни друго. Из оног ретка који је Лејн изврсно превео као: *And in this palace is the last information respecting lords collected in the dust*, наш доктор једва је исцедио: *Прошли су, сви они! Једва су имали времена да предахну у хладу мојих кула*. Исповест анђела: *Заточен Силом, отпочен Сјајем и кажњен докле год то заповеда Вечни, коме припадају Моћ и Слава*, за Мардрисовог читаоца је: *Окован овде Невидљивом Силом, остаћу тако док не истекну векови*.

Ни чаробњаштво није у Мардрису наишло на сарадника добре воље. Он није у стању да спомене натприродно а да се не осмехне. Претвара се да преводи, на пример: *Једнога дана, чувши причу о древним бакреним посудама у којима је био неки чудан црни дим ђаволског облика, халифа Абделмелик се страшно зачудио и изгледало је као да сумња у стварност тако општепознатих појава, па је путник Талиб ибн Сехл морао да се умеша*. У овом одломку (и овај, као и остали које сам навео, потиче из *Приче о бакарном граду*, који је код Мардриса од импозантне бронзе) добровољна наивност из оцене „тако општепознатих“ и прилично невероватна сумњичавост халифе Абделмелика два су лична доприноса преводиочева.

Мардрис стално жели да доврши посао који су запостављени, анонимни Арапи занемарили. Стога убацује пасаже у стилу *art nouveau*, добре бестидности, кратке комичне интерлудије, живахне околности, симетрије и пуно визуелног оријентализма. Ево једног таквог примера: у 573. ноћи емир Муса ибн Нусајр наређује својим ковачима и тесарима да направе чврсте мердевине од гвожђа и дрвета. Мардрис (у својој 344. ноћи) мења ту сувопарну епизоду додајући како су људи из логора сакупљали суво грање, гулили га сабљама и ножевима, повезивали турбанима, каишевима и камиљим уздама, коланима и кожним украсима да би најзад сачинили веома високе мердевине, које су прислонили уза зид подупирући их са свих страна камењем... Уопштено говорећи, може се рећи да Мардрис не преводи речи, већ представе из књиге: слобода ускраћена преводиоцима, мада се толерише код цртача – они могу да допуњују цртеж том врстом појединости... Не знам нису ли баш ове насмејане играрије прожеле Мардрисов превод раздраганом атмосфером која одише личном инвенцијом, а не мукотрпним листањем речника. Знамо само да је Мардрисов „превод“ читкији од свих других – после Бартоновог неупоредивог превода, који такође није веродостојан. (У Бартоновом случају кривотворење је од друге врсте. Оно почива на неизмерној употреби простачког енглеског језика, препуног архаизама и варваризама.)

*

Било би ми жао (не због Мардриса, већ због себе) ако би се у претходним промишљањима осетила нека полицијска намера. Мардрис је једини арабиста чију су славу преносили књижевни посленици, и то с тако прекомерним успехом да и сами арабисти већ знају ко је он. Андре Жид га је међу првима похвалио, августа 1899.

године. Мислим да Кансела и Капдевила неће бити последњи. Није ми био циљ да поткопавам то дивљење, већ да га документујем. Славити Мардрисову веродостојност значило би мимоићи његову душу, чак и заборавити Мардриса. Његова неверодостојност, његова стваралачка и срећна неверност јесте оно што би требало да нам је важно.

3. ЕНО ЛИТМАН

Као домовина знаменитог арапског издања *Хиљаду и једне ноћи*, Немачка се може (ташто) похвалити са четири превода: из пера „библиотекара, мада Израелићанина“ Густава Вајла – овај оглас је са страница једне каталонске енциклопедије; од Макса Хенинга, преводиоца *Курана*; од књижевника Феликса Паула Гревеа; и од Ена Литмана, који је дешифровао етиопске натписе из тврђаве Аксум. Четири књиге првог превода (1839–1842) најпријатније су за читање, будући да се њихов аутор – бежећи из Африке и Азије пред дизентеријом – трудио да одржи или доради источњачки стил изворника. Његове интерполације заслужују свако поштовање. Неке уљезе на једној гозби тера да кажу: *Не желимо да личимо на јутро, које растура забаве*. Говорећи о једном гостољубивом краљу, уверава нас: *Ватра која гори за његове госте призива у сећање Пакао, а роса његове доброћудне руке је као Потоп*; за једног другог пише да су му руке биле *широке као море*. Ова добра апокрифна поређења нису недостојна Бартона или Мардриса, а преводилац их је наменио деловима писаним у стиху – где његова лепа поређења могу бити *Ersatz* или замена оригиналних рима. Што се тиче прозе, разумем да ју је преводио онако како стоји, с извесним оправданим пропустима, држећи се подједнако далеко од лицемерја колико и од скаредности. Бартон хвали његов превод – „веран колико то може бити превод популарног карактера“. Није узалуд доктор Вајл био Јеврејин, „мада библиотекар“; чини ми се да у његовом језику осећам неку арому *Светог писма*.

Други превод (1895–1897) занемарује чари како тачности тако и стила. Говорим о оној верзији коју је лајпцишки арабиста Хенинг урадио по наруџбини *Universalbibliothek* Филипа Реклама. То је прочишћена верзија, без обзира на то што издавач тврди супротно. Стил је сувопаран, доследан. Неоспорна вредност ове верзије је њена дужина. Обухваћене су булачка и бреславска редакција, као и Зотенбершки рукопис и Бартонове *Додатне ноћи*²⁴. Хенинг, који је преводио сер Ричарда Бартона бољи је од Хенинга који је преводио с арапског, што само потврђује сер Ричардову надмоћ над Арапима. Предговор и закључак књиге обилују похвалама Бартону – али се оне готово поништавају тврдњом да је Бартон преводио „Чосеровим језиком, који је еквивалент средњовековном арапском“. Умесније би било да је указао на Чосера као један од извора Бартоновог вокабулара. (Други је Рабле сер Томаса Уркхарта.)

Трећи превод, Гревеов, заснива се на Бартоновом енглеском преводу и понавља га, изузимајући његове енциклопедијске белешке. Пре рата објавио га је Insel-Verlag.

Четврта верзија (1923–1928) долази да замени претходну. Садржи шест свезака, као и њена претходница, а потписао ју је Ено Литман – човек који је дешифровао споменике Аксума, саставио списак 283 етиопска рукописа који се налазе у Јерусалиму, сарађивао у *Zeitschrift für Assyriologie*²⁵. Без Бартонових самозадовољних

²⁴ Због обила „непристојних“ сцена у арапском тексту и строгих викторијанских закона, Бартон, који је нарочито уживао у исписивању студиозних фуснота о „источњачким“ методама копулације, пропратио је основних десет свезака свога превода с додатних седам, насловљених *Додатне ноћи* (*Supplemental Nights to the Thousand Nights and a Night*), које су изашле из штампе од 1886. до 1888. – *Прим. прев.*

²⁵ Чувени немачки оријенталистички часопис. – *Прим. прев.*

дигресија, Литманов превод је крајње искрен. Он се не повлачи ни пред најсаблажњивијим скаредностима: мирно их преноси на свој немачки, понекад, ретко, на латински. Не изоставља ни једну једину реч, чак ни оне које означавају прелазак из једне ноћи у другу, мада се оне тако понављају хиљаду пута. Он игнорише или одбацује локални колорит: требало је да му уредници скрену пажњу да задржи Алахово име, а не да га замењује са Бог. Као и Бартон и Џон Пејн, преводи арапске риме западњачким стиховима. Он наивно примећује да би његови читаоци били збуњени ако би после обредне најаве „тај и тај изрече ове стихове“ уследио пасус немачке прозе. Литман уноси напомене неопходне за правилно разумевање текста: има их по двадесетак у свакој књизи и све су писане лаконски. Увек је луцидан, читљив, обичан. Следи (тако нам бар кажу) само дисање Арапа. Ако није реч о грешци у *Енциклопедији Британици*, његов превод је бољи од свих других. Чујем да се арабисти слажу; шта мари што се неки тамо књижевник – и то из неке тамо Републике Аргентине – радије не слаже.

Мој разлог је следећи: Бартонов и Мардрисов превод, па чак и Галанов, могу се замислити тек уз претходно постојање књижевности. Без обзира на њихове врлине и мане, ова својеврсна дела подразумевају богат претходни процес. На изванредан начин, готово неисцрпан развој енглеске књижевности огледа се у Бартоновом преводу – груба бестидност Џона Дона, гигантски вокабулар Шекспира и Сирила Турнера, Свинбернова склоност к архаичном, сурова ерудиција писаца трактата из 17. века, енергија и неодређеност, љубав олује и магије. У раздраганом Мардрисовом преводу живе заједно Саламбо и Лафонтен, *Manequí de Mimbres*²⁶ и руски балет. Код Литмана, који попут Вашингтона није био кадар да лаже, не налазимо ништа осим немачке честитости. А то је мало, тако мало! Трговина између *Ноћи* и Немачке морала је произвести нешто више.

Како у филозофији тако и у романескној књижевности, Немачка поседује фантастичну књижевност – боље речено, поседује само фантастичну књижевност. У *Ноћима* се одигравају разна чудеса која бих волео да поново осмислим на немачком језику. Изражавајући ову жељу, имам на уму свесно изазвана чудеса из оног репертоара – свемоћне слуге неке лампе или прстена, краљицу Лаб која претвара муслимане у птице, бакреног чамцију с амајлијама и чаробним записима на грудима – и она нормална чудеса која проистичу из саме природе збирке, потребе да се комплетира хиљаду и једна епизода. Исцрпевши магију, преписивачи су морали да прибегну историјским или побожним сижеима, чије укључивање изгледа да преноси утисак веродостојности на све остало. Једно поред другог, у једној те истој свесци, налазимо рубин који лети према небу и најранији опис Суматре, специфичности абасидског двора и сребрне анђеле чија је храна оправдање за Господа. Та мешавина остаје поетична; исто кажем и за одређена понављања. Није ли чудесно што је у 602. ноћи краљ Шехрејар чуо своју причу из краљичиних уста? Подражавајући општи оквир, прича обично садржи друге приче, ништа мање дужине: сцене унутар сцене као у трагедији о Хамлету, дигнуте на сновни степен. Изгледа да их један тежак а прозрачан Тенисонов стих дефинише:

*Laborious orient ivory, sphere in sphere.*²⁷

Да чудо буде веће, ове успутне Хидрине главе могу бити опипљивије од тела: Шехрејар, бајословни краљ „острва Кине и Хиндустана“, прима вести од Тарика ибн

²⁶ Оригинални наслов је *Mannequin d'osier* (*Кројачка лутка од прућа*), наслов збирке критичких текстова Анатола Франса из 1897. године. – Прим. прев.

²⁷ *Мукодавна источњачка слоновача, сфера у сфери*. Из Тенисонове поеме *Принцеза* (*The Princess*), а стих се односи на минуциозно обрађене кинеске кугле од слоноваче, њих двадесет а све једна у другој, тако да представљају пример невероватног мајсторског рада. – Прим. прев.

Зијада, намесника Тангера и победника у бици на Гвадалети... Предворја се мешају с огледалима, маска је испод лица и нико не зна ко је прави човек, а које су његови идоли. И ништа од тога није важно; тај поремећај је тривијалан и прихватљив попут ствари изниклих између сна и јаве.

Случај је играо на симетрије, контраст, дигресију. Шта ли би учинио човек, неки Кафка, који би организовао и нагласио ове игре, који би их прерадио у складу с германским изобличењем, немачком *Unheimlichkeit*?²⁸

Адрогe, 1935.

Од литературе морам навести следеће:

- *Les Mille et une Nuits*. Contes árabes traduits par Galland. París, s. d.
- *The Thousand and One Nights commonly called The Arabian Nights' Entertainments* A new translation from the Arabic, by E. W. Lane. London, 1839.
- *The Book of the Thousand Nights and a Night*. A plain and literal translation by Richard F. Burton. London (?), n. d. Vols VI, VII, VIII.
- *The Arabian Nights*. A complete (sic) and unabridged selection from the famous literal translation of R. F. Burton. New York, 1932.
- *Le Livre des Mille Nuits et Une Nuit*. Traduction littérale et complete du texte áraбе, par le Dr. J. C Mardrus. París, 1906.
- *Tausend und eme Nacht*. Aus dem Arabischen übertragen von Max Henning. Leipzig, 1897.
- *Die Erzählungen aus den Tausendundein Nächten*. Nach dem arabischen Urtext der Calcuttaer Ausgabe vom Jahre 1839 übertragen von Enno Littmann. Leipzig, 1928.

ИНДЕКС ИМЕНА:

1. Arnold, Matthew (1822–1888), енглески песник и културни критичар.
2. Asséns, Rafael Cansinos (1882–1964), био је шпански књижевник и полиглот – превео је на шпански *Хиљаду и једну ноћ*, више дела Достојевског и комплетан опус Гетеов и Шекспиров.
3. Burton, Sir Richard Francis (1821–1890), британски истраживач и полиглота, преводилац *Хиљаду и једне ноћи* и *Камасутре* с изворних језика и писац многих оригиналних дела. Мада је, још педесетих година 20. века, радећи први интегрални српски превод *Хиљаду и једне ноћи* са Саљеовог руског превода, Марко Видојковић правилно пренео његово име у облику Бертон, код нас се усталио – или бар многи тако мисле – изговор Бартон, који је непрецизан.
4. Butler, Samuel (1613–1680), енглески песник и сатиричар.
5. Cancela, Arturo (1882–1957) био је аргентински романијер и књижевни критичар.
6. Cardevil, Arturo (1889–1957), аргентински песник, романијер, драматичар и есејиста.
7. Cerf, Bennett Alfred (1898–1971), био је амерички издавач и суоснивач америчке издавачке куће *Random House*.

²⁸ *Unheimlichkeit* – нем. сабласност, језивост и сл. – Прим. прев.

8. Cervantes, de, Miguel Saavedra (1547–1616), шпански песник и прозни писац, једна од највећих фигура шпанске књижевности.
9. Chaucer, Geoffrey (1343–1400), био је један од најзначајнијих енглеских средњовековних песника, филозоф, војник и дипломата.
10. Coleridge, Samuel Taylor (1772–1834), енглески књижевник, књижевни критичар, филозоф и теолог.
11. DeMille, Cecil B., (1881–1959), био је амерички филмски редитељ и продуцент.
12. Donne, John (1572–1631), велики енглески метафизички песник.
13. Fitzgerald, Edward (1809–1883), енглески песник који се прославио преводом збирке рубаија Омера Хајама.
14. Galland, Antoine (1646–1715), француски оријенталиста и археолог, први европски преводилац *Хиљаду и једне ноћи*.
15. Gide, André Paul Guillaume (1869–1951), славни француски књижевник, добитник Нобелове награде за књижевност 1947.
16. Greve, Felix Paul (1879–1948), немачко-канадски писац крајње необичног животописа, који је по емигрирању 1912. променио име у Frederick Philip Grove. Аутор гигантског преводилачког опуса од око 500 наслова, који укључује Дантеове сонете, дела Валтера Скота, Џонатана Свифта, Оскара Вајлда, Браунинга, Мередита, Свинберна, Велса, Балзака, Флобера, Жида и 12 томова Бартонових *Арапских ноћи*.
17. Henning, Max (1861–1927), немачки оријенталиста аутодидакт.
18. Johnson, Samuel (1709–1784), једна од највећих личности енглеске књижевности и знаменити лексикограф.
19. Lane, Edward William (1801–1876), британски арабиста, преводилац *Хиљаду и једне ноћи*,
20. Lang, Andrew (1844–1912), шкотски песник и романописац, познат као сакупљач народних бајки.
21. Littmann, Ludwig Richard Enno (1875–1958), немачки оријенталиста, записао и превео више аутентичних дела арапске усмене књижевности с источноарапских дијалеката.
22. Macnaghten, Sir William Hay (1793–1841), британски високи чиновник у Индији, издавач енглеског превода *Хиљаду и једне ноћи*.
23. Manrique, Jorge (1440–1479), био је шпански песник и војник, по својим делима припада предренесанси.
24. Marchand, Jean-Baptiste (1863–1934), генерал који је водио експедицију ради ширења француске колонијалне власти у североисточној Африци, где су се његове трупе на крају суочиле с Енглезима и биле повучене.
25. Mardrus, Joseph Charles, познат и као Jean-Charles Mardrus (1868–1949), био је француски лекар, песник и угледни преводилац, иначе јерменског порекла и рођен у Каиру.
26. Mas'ūdī, al-, Abū al-Ḥasan 'Alī ibn al-Ḥusayn ibn 'Alī (896–956), арапски географ, историчар и свестрани писац, прозван арапским Херодотом.
27. Mirandula, della, Johannes Picus (1463–1494) или Ђовани Пико дела Мирандола, био је италијански ренесансни филозоф. Познат је по томе што се у доби од 23 године прихватио да одбрани 900 теза о религији, филозофији, природној филозофији и магији, а чувено му је дело *О свим стварима и неким другим* (De omnibus rebus et de quibusdam aliis).
28. Morand, Paul (1888–1976), француски писац и дипломата.
29. Morris, William (1834–1896), енглески свестрани уметник, социјалиста и преводилац скандинавских сага.

30. Mutanabbī, Al-, Abū al-Ṭayyib Aḥmad ibn Al-Ḥusayn Al-Kindī (915–965), један од највећих и најутицајнијих песника арапског језика.
31. Nadīm, al-, ibn, Abū al-Faraǧ Muḥammad ibn Ishāq (умро 995. или 998.), заслужни багдадски књиџар и библиограф, аутор *Ел Фихриста*.
32. Newman, Francis William (1805–1897), енглески класик и морални филозоф, писац и активиста вегетаријанства.
33. Рауне, John (1842–1916), британски песник и преводилац Бокачовог *Декамерона*, *Хиљаду и једне ноћи* и Хафизовог *Дивана*.
34. Рое, Edgar Allan (1809–1849), био је амерички песник, романијер, уредник и књижевни критичар. Родоначелник жанра кратке приче, нарочито познат по причама мистерије и језе.
35. Quevedo, de, Francisco Gómez y Santibáñez Villegas (1580–1645), шпански прозни писац и песник шпанског Златног века.
36. Quincey, De, Thomas Penson (1785–1859), енглески писац, есејиста и књижевни критичар, најпознатији по својим *Исповестима једног енглеског ждџрача опијума*.
37. Reclam, Anton Philipp (1807–1896), оснивач једне од најславнијих немачких издавачких кућа под именом *Universal-Bibliothek*.
38. Rimbaud, Arthur (1854–1891), француски песник, представник покрета декаденције који је имао огроман утицај на савремену књижевност, музику и уметност.
39. Smithers, Leonard Charles (1861–1909), био је лондонски издавач повезан са покретом *Decadent*.
40. Stendal, право име Marie-Henri Beyle (1783–1842), био је француски писац чија се дела сматрају претходницом реализма.
41. Swinburne, Algernon Charles (1837–1909), био је енглески песник, драмски писац, романијер и критичар. Дао је велики допринос чувеном 11. издању *Encyclopædia Britannica*.
42. Tennyson, Alfred Lord (1809–1892), принц британских песника током већег дела дугогодишње владавине краљице Викторије.
43. Toulet, Paul-Jean (1867–1920), француски песник који се прославио својом збирком песама с оригиналним, изврнутим римама.
44. Tourneur, Cyril (умро 1626), енглески војник, дипломата и драматичар.
45. Urquhart, Sir Thomas (1611–1660), шкотски писац и преводилац Раблеа.
46. Voltaire, право име François Marie Arouet (1694–1778), француски филозоф, књижевник и историчар, најзначајнији представник епохе просветитељства.
47. Weil, Gustav (1808–1889), немачки оријенталиста јеврејског порекла, који је напустио студије теологије у корист филологије и историје, да би од 1837. до 1841. у четири тома објавио први целовит превод зборника *Приче из хиљаду и једне ноћи*, који је издавач готово упропастио.
48. Zotenberg, Hermann (1836–1894), немачки оријенталиста, радио у француској Националној библиотеци. У Галановим дневницима открио је Хану Дијаба као Галанов извор, а потом и објавио верзију приче о Аладину из арапског рукописа за који се тврди да је копија багдадског рукописа из 18. века, а наводно је претходио Галановом издању *Хиљаду и једне ноћи*.

БЕЛЕШКА О ПИСЦУ:

Хорхе Луис Борхес (Jorge Francisco Isidoro Luis Borges Acevedo, 1899–1986), аргентински је – а према сопственом ставу космополитски – песник и писац кратке прозе, шпанско-енглеско-португалског порекла. Неоспорно је један од најутицајнијих светских књижевника 20. века, иако му најдуже прозно дело, прича *Конгрес* (1971), покрива једва један штампарски табак. У једном од својих есеја сковао је легендарни мото „садашњост је увек анахрона“.

Да потврде тај његов афоризам, први преводи Борхесових радова на енглески јављају се тек 1962, пошто је с Бекетом поделио угледну награду *Форментор*. Само годину касније стиже на српском збирка *Машитарије*, с избором из његових јединствених метафизичко-фантастичних прича и проноси славу свог аутора широм Југославије. После подуже паузе, можда нужне да се схвати згуснутост Борхесовог прозног текста видно обојеног есејистичким примесима, убрзано су се низали успеси с преводима у свету већ добро знаних његових збирки и трактата: *Свеопшта историја бешчашића*, *Историја вечности*, *Врт са стазама што се рачвају*, *Алеф*, *Шта је будизам*, *Књига измишљених створења*, *Бродијев извештај*, *Књига од песка*, *Књига од снова*, *Историја ноћи*, *Шифра*, итд.

Поред личности из локалног миљеа, за своје јунаке Борхес је радо узимао ликове и догађаје из источних култура, кинеске, персијске и арапске, и није био у стању да напише ни десет страна а да бар не спомене *Приче из хиљаду и једне ноћи*. Бавећи се с особеном страшћу питањем да ли преводити *дух* или *слово*, још у раним средњим годинама написао је чувени есеј *Преводиоци хиљаду и једне ноћи* (на српски га је прва превела Кринка Видаковић-Петров, *Мостови* 71/1987). Борхес је и сам значајан као преводилац – још као деветогодишњи дечак латио се превођења *Срећног принца* Оскара Вајлда на шпански и до краја живота је преводио с енглеског, француског и немачког језика.

У верском погледу Борхес се декларисао као агностик, а много пута је исказивао своју одбојност према тоталитарним режимима, истичући да је једна од најважнијих дужности писца да се бори против ауторитарности и свега што она доноси.

Превео и приредио
Српко Лештарић

О ПРЕВОДИОЦУ:

Српко Лештарић рођен је 1949. У Београду завршава студије оријенталистике и годинама ради као преводилац у арапским земљама. Превео је и приредио, искључиво по личном избору, четрдесетак књига с арапског језика, од чега неколико збирки аутентичне усмене прозе, претежно бајки, с источноарапских говорних дијалеката. Добитник је награде *Милош Н. Ђурић* 2013. за превод романа Нагиба Махфуза *Деца наше улице*. Чувени Борхесов есеј *Преводиоци 1001 ноћи*, чије пуно разумевање и тумачење изискује и извесна специфична арабистичка знања, Лештарић је превео и приредио у оквиру личних припрема за рад на превођењу *Прича из хиљаду и једне ноћи* с јединственог дијалекатског арапског оригинала Мухсина Мехдија. Наиме, оба постојећа српска превода славног зборника рађена су с других превода – интегрални Марка Видојковића, касније и кроатизован, с упадљиво дословног Саљеовог руског, док је Станислав Винавер свој непотпуни избор *превинавероводио* с Мардрисовог француског, добијеног у једнако комотном претходном преводилачком поступку. Такође педесетих година појавио се у загребачком издању и половични избор Алије Бејтића с арапског, а интегрални превод Есада Дураковића из 1999, с пажљиво описаног арапског изворника, декларисан је изричито као превод на босански.

Главнина Лештарићевог опуса може се прегледати на адреси www.srpkolectaric.com.

